

Олена Титова (Київ),
директор Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК,
доцент, кандидат історичних наук

Ще раз про Каталог пам'яток і пам'ятних місць Українського козацтва XVI–XVIII ст.

Проблема пошуку, фіксації, обліку, дослідження та увічнення пам'яток і пам'ятних місць Українського козацтва входить до кола найактуальніших тем, якими займаються пам'яткознавці в останні десятиліття ХХ – перші десятиліття ХХІ століття. Особливо значний доробок у цьому напрямі належить співробітникам Науково-дослідного підприємства (Центру) «Часи козацькі» та Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, які опікуються створенням Каталогу пам'яток і пам'ятних місць українського козацтва, починаючи з 1992 р. [1; 2]. Певним чином проміжним результатом цієї діяльності стало видання у 1997 році «Каталогу історико-археологічних пам'яток і пам'ятних місць козацької доби» в якості додатку до навчального посібника «Археологія доби Українського козацтва XVI–XVIII ст.» [3]. Однак, не зважаючи на те, що подібна робота була зроблена вперше у вітчизняній практиці, а, швидше за все, саме через те, що це була, фактично, перша спроба зібрати і оприлюднити дані стосовно пізньосередньовічних нерухомих об'єктів культурної спадщини, до Каталогу потрапили деякі пункти, які не мають стосунку до теми чи не увійшли об'єкти, що мають прямий стосунок до Українського козацтва зазначеного періоду.

На початку 2000-х тисячних років у Центрі пам'яткознавства виконувалося кілька наукових тем, які продовжували збір матеріалів до вказаного Каталогу (виконавці – автор повідомлення та науковий співробітник Інституту історії України НАН України Демиденко О.). Виконавці поставилися критичніше до джерел, намагалися використовувати матеріали нових публікацій з пізньосередньовічної та ранньомодерної історії. Це сприяло ретельнішому відбору нерухомих об'єктів доби козацтва із спробою окреслити об'єктивні критерії.

Наступним етапом створення Каталогу пам'яток і пам'ятних місць Українського козацтва стало виконання планової теми Центру пам'яткознавства «Розробка методичних рекомендацій до визначення каталогізації та музеєфікації нерухомих пам'яток Українського козацтва XVI–XVIII ст.» (2007–2011 роки).

Об'єктом вказаного дослідження виконавці визначили відпрацювання критеріїв відбору каталогізації нерухомої спадщини Українського козацтва.

Предметом дослідження було зазначено пам'ятки та пам'ятні місця Українського козацтва.

Виходячи із багаторічного досвіду роботи над Каталогом нерухомих пам'яток козацтва, а також розуміння проблем відбору відповідних

об'єктів, в якості мети дослідження було обрано створення методичних рекомендацій щодо критеріїв виявлення, каталогізації та використання через музеєфікацію нерухомих пам'яток українського козацтва XVI–XVIII ст. з подальшим використанням у вітчизняній та світовій туристичній мережі, а також європейському інформаційному просторі.

Необхідність систематизації відомостей про матеріальні об'єкти, пам'ятні місця українського козацтва XVI–XVIII ст. зумовила виникнення ідеї створення бази даних та каталогу, складених за чіткою, доступною і для фахівців, і для широкого загалу формі. Задля розробки необхідної форми було визначено наукові критерії відбору об'єктів культурної спадщини пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу, так чи інакше пов'язаних з українським козацтвом, зібрано дані щодо близько тисячі двохсот позицій, розміщених за адміністративно-територіальним принципом, підготовлено попередній варіант каталогу відповідних пам'яток і пам'ятних місць.

У процесі роботи над вказаною темою опрацьовано критерії проведення систематизації об'єктів нерухокої спадщини пізнього середньовіччя за кількома основними типами – безпосередньо створеними козаками, можливо з ними пов'язаними, створеними з метою увічнення пам'яті козаків; також вдосконалено каталог відповідних пам'яток і пам'ятних місць, проведено актуалізацію електронної бази і каталогу серед науковців і громадськості для популяризації культурної спадщини у сучасному українському суспільстві.

Проведена дослідницька робота сприяла розробці основних критеріїв систематизації пам'яток. В основному, інформація збиралася і групувалася за близько 20 типами нерухомих об'єктів, а саме: січі Низового Дніпра, козацькі (гетьманські) столиці, центри полків, паланок, сотень, зимівники, міста і містечка, засновані козаками, населені пункти, в яких народилися чи померли відомі представники козацтва, кладовища, окремі поховання, братські могили часів бойових дій, місця битв, фортеці, замки, навколо яких відбувалися битви, монастирі, церкви, козацькі переправи, місця козацьких рад, розташування таборів, місця промислів, торговельної діяльності, громадські, навчальні заклади, пам'ятники та пам'ятні знаки, встановлені на честь видатних козаків чи визначних подій, інші.

Всі відібрані матеріали розміщені в Каталогі за сучасним територіально-адміністративним поділом України – за областями – від Вінницької до Чернівецької. У свою чергу матеріали в кожній області поділено на три великі групи. До першої групи віднесені об'єкти, синхронні у часі з відповідними подіями, створені власне козаками, зокрема: січі, зимівники, кладовища, місця битв, монастирі, церкви, засновані козацькою старшиною тощо. До другої групи належать пам'ятники, меморіальні та пам'ятні знаки, встановлені на честь видатних ватажків козацтва, легендарних козаків, на ознаменування визначних подій історії українського козацтва та

інші, які не синхронні з відповідною подією чи датами життя визначних козаків, а побудовані у ХХ–ХХІ ст. До третьої групи віднесено нерухомі об'єкти пізнього середньовіччя XVI–XVIII ст., які так чи інакше можуть бути пов'язані з українським козацтвом, зокрема, фортеці та замки, здебільшого зосереджені у Західних регіонах України.

Зібрані за визначеними критеріями матеріали подано у форматі таблиці, кожна з колонок якої містить певну інформацію: назву об'єкта, місце розташування (адресу), датування, дані щодо зв'язку з історичною подією чи постаттю, відомості щодо статусу (внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, має категорію охорони національного чи місцевого значення, відповідний наказ). Останні відомості важливі з точки зору усвідомлення можливостей збереження об'єктів (пам'яток) культурної спадщини.

Практичне використання результатів дослідження та визначення критеріїв нерухомої спадщини козацької доби очікується у вітчизняній пам'яткоохоронній сфері, у розробці перспективних державних програм вивчення, збереження і використання культурної спадщини України, підготовці державних програм музеєфікації нерухомих об'єктів пізнього середньовіччя, створення заповідних територій, історико-культурних заповідників, включення пам'яток і пам'ятних місць Українського козацтва до туристичних маршрутів, відбору відповідних пунктів для встановлення меморіальних знаків з просвітницькою, виховною, культурно-освітньою метою.

Література

1. **Титова О.** До написання довідника нерухомих пам'яток українського козацтва // Археологічні дослідження пам'яток українського козацтва / Ред. кол. : Заремба С.З. (голова), Телегін Д.Я., Титова О.М. – Вип. 2. – К., 1993. – С. 148–149.
2. **Титова О.** Каталог пам'яток козацької доби з Луганщини // Нові дослідження пам'яток археології козацької доби в Україні / Ред. кол.: Телегін Д.Я. (відп. редактор), Титова О.М., Симоненко І.М. – К., 1996. – Вип. 5. – С. 15–19; **Ї ж.** Козацькі пам'ятки кінця XVII–XVIII ст. на Миколаївщині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / Ред. кол.: Телегін Д.Я. (відп. редактор), Титова О.М., Симоненко І.М. – К., 1996. – Вип. 5. – С. 15–19; **Титова О.М., Симоненко І.М.** – К., 1997. – Вип. 6. – С. 24–26; **Ї ж.** Пам'ятки козацької доби на Київщині (за археологічними матеріалами) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / Ред. кол.: Телегін Д.Я. (відп. редактор), Титова О.М., Симоненко І.М. – К., 1998. – Вип. 7. – С. 115–119; **Телегін Д., Титова О.** Десять років діяльності Центру «Часи козацькі» // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / Ред. кол.: Телегін Д.Я. (відп. редактор), Титова О.М. (заст. відп. редактора) та ін. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 3–8 та ін.
3. **Телегін Д.Я., Титова О.М.** Каталог історико-археологічних пам'яток і пам'ятних місць козацької доби // Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. / Ред. кол.: Телегін Д.Я. (відп. ред.), Винокур І.С., Свешніков І.К., Титова О.М. та ін. – К., 1997. – С. 231–335.